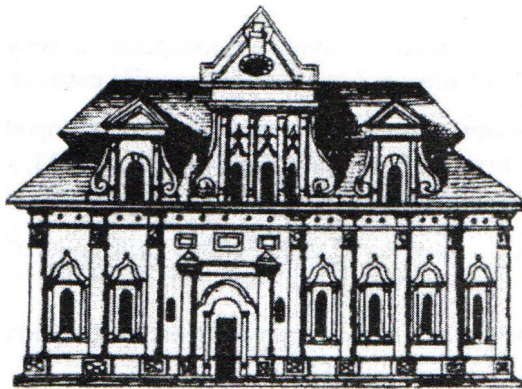

НАЦІОНАЛЬНИЙ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

ЦЕНТР АРХЕОЛОГІЇ КИЄВА ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК

НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА
ПРАВознавства ім. О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЧЕРНІГІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ І СЕМІНАРІЯ

Церква - наука - суспільство: питання взаємодії

На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова)

*Матеріали Тринадцятій Міжнародної наукової конференції
(27–29 травня 2015 р.)*

КИЇВ – 2015

ЗМІСТ

Археологічні дослідження пам'яток церковної давнини

<i>Вікторова П. Є. Івакін В. Г.</i>	Вишгородське поховання 2014 р. Палеоантропологічний аналіз	7
<i>Виноградська Л. І.</i>	Колекція кераміки з розкопок Лядівського скельного монастиря (до питання хронології)	9
<i>Івакін В. Г. Бібіков Д. В.</i>	Результати охоронних досліджень у північно-західній частині Києво-Подолу	12
<i>Козюба В. К.</i>	“Земля святого Воскресіння Звіринська” (нариси до церковного володіння навколо Києва у XVI ст.)	14
<i>Колибенко О. В. Колибенко О. В.</i>	Єпископський двір Переяславля Руського за писемними джерелами та матеріалами археологічних досліджень	20
<i>Кукула Р. О.</i>	Сакральні пам'ятки археології Давнього Галича	22
<i>Озерянський М. В.</i>	Поховальний обряд населення Верхнього Пруту та Середнього Подністров'я	25
<i>Оногда О. В.</i>	До питання про термін “Пізнє Середньовіччя” в археологічній періодизації: розвиток керамічного виробництва як індикатор зміни епох	28
<i>Пивоваров С. В. Ільків М. В. Калініченко В. А.</i>	Нові знахідки християнської металопластики з Чорнівського городища першої половини XIII ст.	30
<i>Сергєєва М. С.</i>	До історії бондарного ремесла у Київській Русі	33
<i>Чміль Л. В.</i>	Імпортна кераміка XIV–XVIII ст. з монастирських комплексів Києва	35
<i>Дослідження та збереження пам'яток матеріальної культури релігійного призначення</i>		
<i>Андрієвська М. О.</i>	Свято-Воскресенський Троїцький Корецький ставропігійальний жіночий монастир: золотошвейна майстерня	39
<i>Бардік М. А.</i>	Роль митрополита Філарета (Амфітеатрова) у розвитку монументального живопису та іконопису в Києві (1840–1850)	41
<i>Болюк О. М.</i>	Експедиційні зауваги щодо дослідження сницарства: коло проблем та шляхи їх вирішення	44
<i>Брежак О. В.</i>	Проблеми охорони пам'яток архітектури – культових споруд на Київщині	47
<i>Гавриленко К. С.</i>	Орнаментальне оформлення українських ікон другої половини XVII–XVIII ст. в контексті провідних тенденцій західноєвропейського бароко	50
<i>Днепровський Н. В.</i>	Фрагмент основания престолоа из храмового комплексу “Судилище” в Эски-Кермене	52
<i>Івакіна Л. Г.</i>	История создания проекта павильона над руинами Золотых ворот в Києве	55
<i>Кадомська М. А.</i>	До історії кам'яної церкви Св. Миколая Чудотворця на Оскольдовій могилі	60
<i>Кепін Д. В.</i>	Зібрання пам'яток культури преподобної Єфросинії Полоцької	62
<i>Кондратьєва О. В.</i>	Храми архітектора-художника В. М. Покровського на теренах Польщі. Архітектурний силует	65
<i>Кондратьюк А. Ю.</i>	Розписи церкви Спаса на Берестові в контексті поствізантійського мистецтва: до постановки проблеми	68

Болюк О. М.

Кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник
Інститут народознавства Національної академії наук України

ЕКСПЕДИЦІЙНІ ЗАУВАГИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ СНИЦАРСТВА: КОЛО ПРОБЛЕМ ТА ШЛЯХИ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

Сницарство – галузь художнього деревообробництва, призначенням якої є виробництво обладнання для церковного інтер'єру, рідше – для побуту. Усі дерев'яні церковні предмети вважаються сницарськими творами, якщо декоровані профілюванням, різьбою, позолотою чи живописом.

Наявні високохудожні твори з XVI ст. аж до початку XXI ст. засвідчують часову протяжність традиції цього вишуканого ремесла. В загальноісторичному розвитку сницарства Україна посідає особливе місце, оскільки тут існували й досі функціонують чи виникають нові осередки, осібно працюють майстри, якими створено безліч дерев'яних церковних предметів.

Дослідження дерев'яного українського церковного обладнання завжди буде актуальним. Таке твердження аргументується важливістю вивчення сакрального художнього деревообробництва, оскільки його твори – приклади синтезу мистецтв. Цінним є також чинник хронологічних змін обладнання церковного інтер'єру. Адже впродовж існування християнської будівлі її інтер'єр зазнає періодичних доповнень, зокрема й у нагромадженні різночасових творів сницарства. А це уможливує простежити еволюційні процеси такого художнього явища, зміну смаків та творчу манеру одного автора чи стилістики різьбярського осередку. Актуальність вивчення дерев'яного обладнання підтверджується також гострою потребою зберегти і популяризувати церковне мистецтво, яке своєю самотутністю вирізняється з-поміж художньої культури християнства інших країн.

У рамках програми відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України, автор статті вже два десятки років вивчає сакральну деревообробку, в т.ч. під час наукових експедицій на теренах західних областей. У ході роботи вдалось нагромадити значний фактологічний матеріал, зокрема зафіксовано цінні об'єкти сакрального мистецтва у вигляді обмірів, знімків, опису, а також проведено інтерв'ю з місцевими респондентами [1].

Вивчення давнього і сучасного різьбленого дерев'яного облаштування українських церков кожного з населених пунктів краю утруднюється через низку причин як наукового характеру, так і негативних економічних, соціальних факторів. Серед них: малий рівень обстеження творів церковної різьби, а відтак більшість їх ще не введено в науковий обіг; вони досі не стали предметом мистецтвознавчого аналізу; економічно слабка консерваційна, реставраційна й охоронна спроможність відповідних державних установ та ін. чинники зумовлюють активно їх досліджувати.

Документація. Однією чиненайважливішою проблемою є *відсутність належної методики комплексного вивчення творів сакрального мистецтва на рівні державної програми.* Зазвичай цією тематикою займаються фахівці, які володіють інформацією вузькопрофільних ділянок й обмінюються результатами, досвідом на рівні круглих столів, конференцій та індивідуальних контактів [2]. Існування документа держзамовлення та його реалізація робочою групою фахівців уможливило б створити повноцінну каталогізацію сакральних творів, на відміну від низки популярних краєзнавчо-пізнавальних веб-ресурсів [3]. Показовим взірцем для нагромадження інформативної бази, хоч і в друкованому варіанті, може слугувати багатотомний “Каталог пам'яток мистецтва у Польщі” [4].

Виявлення, фіксація, атрибуція раритетів й сучасних творів, їхнє впорядкування в електронну систему каталогу дозволять доповнити наявну типологію церковного облаштування, визначити окремі риси інтерпретації загальноєвропейських художніх стилів у місцевій творчості та локальні ознаки художнього деревообробництва, а також вивчити столярно-сницарські вироби професійних майстрів XX – початку XXI ст. [5]. Така потужна інформативна база стане ефективним джерелом для нових поглиблених досліджень, які також опиратимуться на відомі вже праці [6].

Методологію досліджень результатів будь-якої творчої діяльності становить комплекс методів, серед яких у мистецтвознавстві основними є емпіричні: *спостереження* і *вимірювання, опитування*. Вони є основою *дедуктивного (ретроспективного) методу*, що важливо для з'ясування історії явища, а також спроби *прогнозування (гіпотези, припущення)* його подальшого розвитку чи згасання. До теоретичної частини, окрім гіпотези, відносять *морфологічний аналіз*, який дозволяє з'ясувати *характеристику* та *атрибути* досліджуваного об'єкта, виходячи на рівень *узагальнень-синтезу* і *порівняння-аналогії*. Останній метод розглядає також *евристику* – рішення митцем творчих завдань, уможливаючи використати *метод реконструкції*, у випадку часткової чи повної втрати оригіналу.

Метод опитування місцевих мешканців у польових дослідженнях сницарства часто не ає якісного результату фіксації усної інформації. За останні роки, в основному у зв'язку з демографічним спадом, спостерігається тенденція інтерв'ювати людей, вік яких не перевищує й п'ятдесяти років, що відповідно відображається на обсязі здобутих відомостей. Водночас в окремих населених пунктах помітно слабку обізнаність парафіян про життя місцевої церкви. Тому *одним із завдань місцевих освітянських осередків має бути неодноразова популяризація видатних місць, історії та особливостей краю*.

Здобуття необхідної інформації зав'язується на рівні емоційно-симпатичного зв'язку, індивідуально-психологічного світогляду та колективно-суспільних візій. Тому безпосередній контакт є важливим способом отримання інформації та ознайомлення з творами сакрального мистецтва. Досвід автора вказує на моменти, які спорадично виникають між науковцями і парафіянами у площині довіри. Негативне налаштування *a priori* ускладнює польову роботу експедиції. Завдяки тактовній бесіді та правильній дипломатичній поведінці науковців, відсоток оглянутих храмів значно більший, аніж кількість церков, не відчинених дослідникам.

Основними частинами атрибуції твору, окрім її загальновідомої та діалектної назв, завжди важливі авторство, період створення, матеріал.

Великим успіхом для дослідника у час обстеження церковного мистецтва є виявлена *епіграфіка*. Якщо написи ззовні церков існують порівняно часто, то *авторські підписи* дерев'яних предметів церковного обладнання трапляються вкрай спорадично. На них можна віднайти рік виготовлення й авторство у вигляді монограми. Хронологічну (часову) атрибуцію пам'ятки полегшує збережений первісний її вигляд без втручання псевдореставраційних робіт. Отож, *датування творів* сакрального деревообробництва при відсутності будь-якої їхньої документації ускладнено своїми специфічними перешкодами.

Важливим джерелом для проведення мистецтвознавчого аналізу стають візуальні дані, насамперед *декор* та *іконографія*, за наявності їх на площині предмета. Звертається увага на манеру виконання образотворчого письма; вид різьби, який домінує в досліджуваному краї або, навпаки, – привнесений з-поза меж регіону; сюжет зображення та ін. особливості локальної чи, ширше, – конфесійної традиції обладнання церковного простору.

Для дослідження та атрибуції церковного обладнання цінною є здобута інформація, що стосується *провенансу* – історії предмета. Інколи, у ході опитування з'ясовується, що початкове призначення художнього твору, який зберігається в церкві, було іншим. Наприклад, частими об'єктами облаштування православного храму стають предмети, виготовлені у минулому для костьолів або помешкань, зокрема колишніх панських маєтків.

Естетика. На тлі розмаїття сакральної творчості Західної України постала водночас низка негативних явищ щодо творів церковного мистецтва. Неодноразово звернено увагу представників місцевої громади на таких негативних наслідках від т.зв. "ремонтних робіт" пам'яток архітектури, де використовувались будівельні матеріали невластиві для традиційного будівництва регіону. Зокрема йдеться про сайдинг, що повністю змінює візуальне сприйняття храму. Використання пластикових рослин на облаштуванні становить одне із проблематичних питань стосовно розуміння місцевою громадою й священиками доцільності привнесення у церковний інтер'єр невластивої традиційній культурі антимистецької продукції.

Строкатість обладнання часто створює дисонанс у предметному середовищі, що у мистецькому розумінні унеможливує досягнення ансамблевості інтер'єру. Тому в цьому контексті значимим є колективне відчуття громадою естетики у створенні системи церковного обладнання.

Отже, незважаючи на понад столітнє наукове зацікавлення українським церковним мистецтвом, на сучасному етапі залишається актуальним виявлення і вивчення пам'яток у польових умовах. Атрибуція художнього твору церковного мистецтва, виявленого під час експедиційних мистецтвознавчих студій, є важливою, оскільки відразу на місцевості краще можна оцінити його функціонування, розміщення серед предметного середовища інтер'єру; методом гіпотез виявити ймовірні відмінності від первісного вигляду. Таке комплексне встановлення достовірних даних об'єкта, за умови професійності дослідника, може виявитись остаточним. Проте можливі й уточнення з метою досягнення об'єктивного результату, які зазвичай здійснюються із залученням архівних матеріалів та відомостей з опублікованих досліджень.

Фіксація виявлених експедицією раритетів уможливує повніше висвітлювати розмаїття втілених сницарями художніх ідей. Водночас діалог з місцевим населенням сприяє кращому розумінню серед парафіян цінності пам'яток, відповідно зменшує вірогідність бездумного “оновлення” давнього облаштування. Впродовж років незалежності завдано суттєвої шкоди давнім творам сакральної архітектури та церковного мистецтва самими парафіянами.

Примітки

1. Архів ІН НАНУ, ф. 1, оп. 2, од. зб. 411. Експедиція на Закарпаття, 1995; од. зб. 430. Експедиція на Буковину, 1996; од. зб. 462. Експедиція на Покуття, 1998; од. зб. 473. Експедиція на Покуття, 2001; од. зб. 496. Експедиція на північно-західне Опілля, 2002; од. зб. 523. Експедиція на Центральну Бойківщину та північно-західне Закарпаття (закарпатську Бойківщину), 2005; од. зб. 536. Експедиція на північно-східну Бойківщину та Підгір'я, 2006; од. зб. 555. Експедиція на Північну Буковину, 2007; од. зб. 581а. Експедиція на Буковинську Гуцульщину, 2008; од. зб. 596а. Експедиція на центральне Закарпаття, 2009; од. зб. 599. Експедиція на Рівненське Полісся, 2010; од. зб. 611. Експедиція на східне Опілля та Західне Поділля, 2011 /Польові матеріали Болюка О. М./ Експедиція на Західну Волинь, 2012; /Польові матеріали Болюка О. М./ Експедиція на південно-східне Покуття, 2013; /Польові матеріали Болюка О. М./ Експедиція на південно-східне Покуття, 2014.
2. Напр., періодичні видання: “Народна творчість та етнографія”, “Вісник “Укрзахідпроектреставрація”, “Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв”, “Мистецтвозавство”, “Записки Наукового товариства імені Шевченка”, “Історія релігій в Україні”, “Сакральне мистецтво Бойківщини: Наукові читання пам'яті Михайлі Драгана”, “Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи”, “Дрогобицькі храми Воздвиження та святого Юра у дослідженнях”, “Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї”, “Апологет” та ін.
3. Крушинська Олена. Дерев'яні храми України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.derev.org.ua/>. Назва з екрана. – Дата перегляду: 21 квітня 2015 р.
4. Katalog zabytków sztuki w Polsce. – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii nauk.
5. Болюк О. Новаторські підходи в облаштування церков західних областей України // Програма VI міжнародного конгресу українців (Донецьк, 28 червня – 1 липня 2005 р.). – Донецьк : Газетно-видавнича корпорація “Новая печать”, 2005. – С. 99; Болюк О. Сучасний інтер'єр бойківських церков: проблема художньої цілісності // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії 6 зб. наук. праць. – Вип. 8 / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – С. 46-52; Болюк О. Церковні дерев'яні вироби з контурною різьбою: специфіка орнаментальних мотивів та іконографічних типів // Народознавчі зошити. – 2014. – Ч. 6. – С. 1298-1313.
6. Напр., такі праці: Константинович Я. Б. Іконостас: Студії і дослідження : У 2 т. – Т. 1. – Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1939 / Konstantynowicz J. B. Ikonostasis. Studien und Forschungen. – Lemberg, 1939. – Bd. 1 / [Переклад М. В. Дутки і Р. М. Дутки : Рукопис]; Січинський В. Українське дерев'яне будівництво і різьба. – Львів, 1936. – 32 с.; Драган М. Українські дерев'яні церкви: генеза і розвій форм: В 2 т. – Львів, 1937. – Т. 1. – 159 с.; – Т. 2. – 135 с.; Свенціцька В. Різьблені ручні хрести XVII–XX ст. : в 2 ч. – Ч. 1. Текст. – Львів, 1939. – 39 с.; – ч. 2. Ілюстрації. – Львів, 1939. – 24 с.; Таранушенко С. Дерев'яні різьблені хрести Слобідської України. – Харків : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Інститут рукопису; Харківський приватний музей міської садиби, 2012. – 43 с., іл.; Шонк-Русич К. Дерев'яна різьба в Україні. – Нью-Йорк, 1982. – 183 с. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура: Ілюстрований словник-довідник. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. – 582 с.; Будзан А. Різьба по дереву в Західних областях України (XIX–XX). – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 106 с.; Моздир М. Українська народна дерев'яна скульптура. – К. : Наукова думка, 1980. – 186 с.; Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. – 479 с.; Одрехівський Р. Сакральна різьба по дереву в Галичині XIX – першій половині XX століть: Історія та художні особливості. – Львів, 2007. – 287 с.

Наукове видання

Відповідальний за випуск
Крайній К.К.

Редагування, коректура
Ляшко Г.С., Свєшнікової Н.Т.

Дизайн, верстка
Крайнього К.К.

Наша адреса:
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
Відділ наукових видань
м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 21

Папір офсетний. Формат 60x84/8
Ум.-друк. арк. 32,75. Набір комп'ютерний
Наклад 100 прим. Зам. № 15/2

Ц448 **Церква – наука – суспільство:** питання взаємодії. Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.) / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. – К., 2015. – 260 с.

ББК 86.372я43